

УДК 332.146: 303.832

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ АСИМЕТРІЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

THE PRE-CONDITIONS OF ASYMMETRIES ORIGIN OF REGIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

Ольга Євгенівна ТАБАЛОВА

здобувач кафедри фінансів Луцького національного технічного університету
E-mail: tab_olga@mail.ru

Olga E. TABALOVA

Researcher of Lutsk National Technical University

Анотація. У статті досліджено групи об'єктивних та суб'єктивних передумов виникнення асиметрій регіонального розвитку. Визначено ступінь впливу кожної із передумов на соціальну, економічну та екологічну складові сталого розвитку регіону.

Summary. The groups of objective and subjective pre-conditions of origin of asymmetries of regional development are investigated in the article. The degree of influence of each of pre-conditions on social, economic and ecological to composition of region's sustainable development is defined.

Ключові слова: регіон, сталий розвиток, передумови.

Key words: region, sustainable development, pre-conditions.

Постановка проблеми. Виникнення простої неоднорідності регіонів України ускладнює проведення єдиної політики соціально-економічних перетворень і формування загальнонаціонального ринку, збільшує небезпеку регіональних криз і міжрегіональних конфліктів, дезінтеграції національної економіки, послаблення цілісності суспільства і держави. Ефективні засоби та заходи для усунення загострень, зумовлених регіональними асиметріями, може бути розроблено лише на основі об'єктивного розуміння причин їх появи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню та аналізу різних аспектів нерівномірності розвитку національних економік та, зокрема, передумов регіональних асиметрій, присвячено численні наукові публікації вітчизняних та закордонних учених. Серед них можна виокремити праці З. Варналія, З. Герасимчук, М. Барановського, М. Долішнього, А. Маршалла, Ф. Перру, М. Портера, П. Потье, Дж. Фрідмана, Дж. Харвея, Т. Хегерстранда, М. Галдіна, Б. Данилишина, І. Сторонянську, Н. Мікулу, А. Мокія, Т. Васильціва та багатьох інших. Водночас, глибинні причини виникнення і усалення різновекторних асиметрій в розвитку регіонів України фактично

залишаються поза увагою вчених, адже переважно автори обмежуються аналізом показників, які характеризують нерівномірність (диспропорційність) регіонального розвитку та не пов'язують її з пріоритетами сталого розвитку держави.

Мета статті. Зазначене вище зумовлює необхідність дослідження ключових причин та передумов виникнення асиметрій регіонального розвитку, адже саме на основі цього в подальшому слід розробляти адекватні механізми для регулювання процесів сталого розвитку в регіонах.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Більшість дослідників розрізняють дві основні групи причин появи асиметрій регіонального розвитку – об'єктивні та суб'єктивні, з чим важко не погодитися. Водночас, за змістовим наповненням ці великі групи значно різняться і передбачають акцентування на різноманітних зрізах розвитку регіонів залежно від специфіки та спрямованості наукових розробок, що лише опосередковано стосуються системного підходу до дослідження передумов асиметрій сталого розвитку регіонів. Тому окреслимо типологію передумов виникнення асиметрій сталого розвитку регіонів з нашої позиції [1] з виокремленням

об'єктивних та суб'єктивних груп передумов.

Об'єктивні передумови – пов'язані з різними стартовими умовами, в яких опинилися регіони на початку 1990-х років ХХ ст., зокрема, на момент проголошення незалежності України та періодом її становлення. На нашу думку, до об'єктивних передумов належать: природно-географічний чинник; історико-культурний чинник; демографічно-трудова чинник; виробничо-інфраструктурний чинник. Окреслимо кожен з них більш детально.

Природно-географічний чинник – пов'язаний з гео економічним положенням території, її кліматичними характеристиками, наявністю чи відсутністю природних ресурсів (мінерально-сировинних, рекреаційних, паливно-енергетичних, водних, земельних, лісових тощо), доступом до ринків, транспортним освоєнням території, виходом до кордонів, сформованою і закріпленою системою адміністративно-територіального поділу, а також рівнем урбанізації населення регіону.

Історико-культурний чинник – є взаємопов'язаним з географічним розташуванням України і ґрунтується на перебігу історичних подій, внаслідок яких Україна зазнала двох цивілізаційних впливів – Західного та Східного, що зумовило виникнення регіональної поляризації країни на схід і захід [2, с. 333]. Історичні чинники наклали свій відбиток на формування причин регіональної асиметрії за такими напрямками як демографічні процеси, міграційна рухомість населення, ментальність, форми ведення господарської діяльності, структура поселенської мережі, спеціалізація сільського господарства тощо.

Демографічно-трудова чинник – пов'язаний зі щільністю і чисельністю населення території, середнім віком, кваліфікацією і потенціалом трудових ресурсів, особливостями економічної поведінки домогосподарств у регіонах України, структурою зайнятості та підприємницькою активністю, динамікою природного приросту, масштабами і напрямками переважаючих міграційних потоків трудових ресурсів в регіоні.

Виробничо-інфраструктурний чинник:

– пов'язаний з розміщенням і розвитком продуктивних сил, спеціалізацією економіки регіону, місцем економіки в міжрегіональному поділі праці (зокрема, стосується паливно-енергетичного комплексу, видобувної промисловості, військово-промислового комплексу, машинобудування, сільського господарства і харчової промисловості), наявністю і рівнем замкнутості відтворювальних циклів, залежністю господарських зв'язків з республіками колишнього СРСР, можливістю виробляти експортно-орієнтовану продукцію;

– обумовлений наявністю і якісним станом інфраструктурних об'єктів регіону (зокрема, об'єктів інженерної, комунальної, транспортної, телекомунікаційної та ІКТ, екологічної, енергетичної, соціальної, інфраструктури знань та підтримки бізнесу).

При цьому погоджуємося з думкою М. А. Кефєрова, що основна причина кризи регіонального розвитку полягає в порушеннях збалансованості відтворення та оновлення основних виробничих фондів і виражається в прогресуючому відносному зниженні вартості основних фондів у розрахунку на душу населення, що послідовно веде до погіршення інших макроекономічних показників (відставання по виробництву валового регіонального продукту в розрахунку на душу населення, зниження темпів зростання середньої заробітної плати, зростання частки населення з доходами нижче прожиткового мінімуму, зростання рівня безробіття серед молоді, скорочення сукупного попиту на предмети споживання і послуги споживчого призначення) і втрати трудової мотивації у значній частині населення [3].

Суб'єктивні передумови, на нашу думку, зумовлені комплексом обставин безпосереднього розвитку регіону внаслідок певних дій його суб'єктів, насамперед, органів влади та місцевого самоврядування щодо проведення регіональної політики, у соціо-економіко-екологічній площині, а також суб'єктів господарювання і населення регіону. До них відносяться: темпи проходження ринкових реформ і адаптації регіонів до нових умов господарювання та структурних змін; інституційний чинник; процеси міжрегіональної співпраці; транскордонне співробітництво; виникнення кардинальних проблем або настання значущих подій в регіоні.

Темпи проходження ринкових реформ і адаптації регіонів до нових умов господарювання та структурних змін – є ключовим суб'єктивним чинником виникнення регіональних асиметрій і пов'язаний із різним ступенем адаптації окремих регіонів до функціонування за сучасних умов.

Регіональні асиметрії в цьому контексті можуть обумовлюватися низкою причин [4]: недовикористання переваг територіального поділу праці, спеціалізації кооперування та комбінування виробництва, нових ринкових форм територіальної організації виробництва; неоднаковою спроможністю місцевої влади здійснити реформи на регіональному рівні; наданням державної підтримки базовим галузям із високим ступенем територіальної дислокалізації; невідповідністю, незабезпеченістю балансу між стимулюванням територій – «локомотивами» економічного зростання країни в цілому й запровадженням вирів-

нювальних механізмів для подолання економічної й соціальної нерівності; недовершеністю механізму бюджетного регулювання регіонального розвитку; недостатнім рівнем фінансування державних комплексно-цільових програм підтримки регіонального розвитку тощо.

Щодо асиметрії процесів структурних зрушень, то вагомий вплив на них здійснює економічна політика держави, а також чинні на даний момент господарсько-правові норми. До основних структурних зрушень, що відбулися в Україні, можна віднести зрушення (на основі [5]):

- у структурі власності – формальне збільшення частки приватної та акціонерної власності в результаті процесів приватизації;

- у технологічній структурі – консервація застарілих технологій, технологічна деградація багатьох виробничих процесів;

- у структурі виробничих фондів – зростання частки фізично і морально застарілого обладнання, значна енерго- та матеріалоемність виробництва;

- у галузевій структурі – переважне зростання частки галузей першого порядку (добувні, паливно-енергетичні тощо), скорочення частки високотехнологічних галузей у структурі промислового виробництва, слабка розвиненість ринкової інфраструктури;

- у структурі підприємств – поява нових підприємств приватної форми власності, активізація малого та середнього бізнесу, а також логістично-аутсорсингових структур;

- у структурі доходів населення – посилення майнового розшарування населення при відносному скороченні частки людей з середніми доходами;

- у структурі інвестицій – інвестування традиційних сфер виробництва, малі обсяги капіталовкладень в сферу НДДКР;

- у структурі грошового обігу – вагома частка неплатежів та заборгованостей, що має наслідком бартерні та вексельні взаєморозрахунки поруч із розвитком системи «електронних розрахунків»;

- у структурі зовнішньої торгівлі – погіршення структури експортно-імпорتنих операцій (зростання експортованої сировини та напівфабрикатів та імпортування готової продукції). Наприклад, у загальноукраїнському експорті питома вага чотирьох областей (Донецької, Дніпропетровської, Луганської та Запорізької) складає майже половину (53,8 %) і складається на 90 % з експорту руди, металопродукції і продукції хімічної промисловості.

Інституційний чинник – відзначається ефективністю діяльності та співпраці інституцій

регіону, що здійснюється з метою забезпечення його сталого розвитку.

Розробка й реалізація збалансованої політики сталого розвитку регіонів України в контексті уникнення значних регіональних асиметрій стримується низкою системних та інституціональних обмежень. Серед них: слабка розвиненість механізмів координації дій регіону, приватного сектору та неурядових організацій до вирішення місцевих і регіональних проблем в реалізації економічної, соціальної, екологічної політики регіону; обмежене застосування сучасних методів територіального планування; низька ефективність використання коштів регіонального бюджету; недостатня економічна активність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; недостатнє використання внутрішніх інвестиційних ресурсів населення; недосконалість системи державного управління, її децентралізації та реформування при відсутності необхідної нормативно-правової бази, низька ефективність механізмів та інструментарію державного регулювання територіального розвитку; певний конфлікт між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями щодо розпорядження наявними ресурсами тощо. Отримання регіоном певних внутрішніх преференцій, наприклад, створення вільних економічних зон чи інших територій з режимом спеціального оподаткування, також створюють певні передумови для посилення регіональних асиметрій між регіонами країни. Водночас, відзначається посилення неспроможності більшості громад і регіонів самостійно фінансувати власний розвиток.

Процеси міжрегіональної співпраці – сприяють послабленню або посиленню регіональних асиметрій внаслідок закономірних явищ регіональної конвергенції або дезінтеграції. На сьогодні спостерігається порушення консолідованого соціо-економіко-екологічного простору країни внаслідок невиваженості формування внутрішніх коопераційних зв'язків і більшої ефективності експортного виробництва. Про це свідчать [6, с. 13–14]: значна експортна орієнтованість економіки регіонів. Так, у 2010 р. 14 регіонів експортували за кордон понад третину загального обсягу реалізованої промислової продукції, у тому числі індустріальні – Донецька (55,6 %), Дніпропетровська (40,5 %), Запорізька (39,4 %), Луганська (36,9 %) області; низька інтенсивність господарських зв'язків всередині країни (частка міжрегіонального обороту у валовому внутрішньому продукті країни протягом останніх років не перевищує 25 %); обмеженість внутрішнього попиту на продукцію

Таблиця 1

Передумови виникнення регіональних асиметрій сталого розвитку в Україні

Групи передумов	Складові сталого розвитку регіону		
	Економічна	Соціальна	Екологічна
Об'єктивні передумови			
Природно-географічний чинник;	***	*	**
Історико-культурний чинник	**	***	*
Демографічно-трудова чинник	***	***	*
Виробничо-інфраструктурний чинник	***	**	***
Суб'єктивні передумови			
темпи проходження ринкових реформ і адаптації регіонів до нових умов господарювання та структурних змін	***	**	**
інституційний чинник	**	**	**
процеси міжрегіональної співпраці	***	**	*
транскордонне співробітництво	**	**	**
виникнення кардинальних проблем або настання значущих подій в регіоні	*	***	***

Ступінь впливу чинника на виникнення регіональних асиметрій за складовими сталого розвитку регіону: * – незначний; ** – виражений; *** – вагомий.

Джерело: розроблено автором.

інноваційного характеру, передусім на ринку засобів виробництва; локалізація центрів економічного зростання у промислових містах, фінансових центрах, транспортно-транзитних центрах, збереження монофункціонального виробництва в багатьох населених пунктах; зменшення обсягів міжрегіональної торгівлі, скороченням ємності місцевих ринків; міжрегіональні відмінності в рівнях розвитку людського капіталу, диференціацією якості життя, зростанням обсягів міжнародної міграції трудових ресурсів у прикордонних регіонах; наявність політичних бар'єрів для міжрегіональної інтеграції; формування локалізованих («закритих») регіональних ринків, обмеження доступу на регіональні ринки товарів з інших регіонів тощо.

При цьому І. З. Сторонянська підкреслює, що сьогодні мають місце реальні процеси міжрегіональної економічної інтеграції в Україні, однак вони найчастіше відбуваються без участі державних органів влади. Великий капітал використовує найрізноманітніші способи створення міжрегіональних бізнес-груп: участь у приватизації, скуповування акцій, формування стратегічних альянсів, злиття та поглинання підприємств. Для зниження інвестиційних ризиків великий капітал проникає в регіональну політичну владу, «купує» її лояльність, фінансуючи вибори із «сірих фондів» і здійснюючи інформаційну підтримку чи «чорний піар». Тим паче, лідери українських інтегрованих бізнес-груп стають політичними лідерами регіонів [7].

Транскордонне співробітництво – обумовлює

виникнення асиметрій між регіонами України, що активно залучені в процеси транскордонної співпраці, та об'єктивно перебувають поза ними, внаслідок відмінностей у зовнішньоекономічному потенціалі та можливостях розширення торгово-економічних, соціально-культурних та інших зв'язків.

Активне транскордонне співробітництво є одним із найбільш дієвих чинників розвитку прикордонних регіонів. Загалом, територія України, що входить до складу євро регіонів, становить третину від її загальної площі, на ній проживає 31,5 % населення нашої країни [2, с. 5].

Виникнення кардинальних проблем або настання значущих подій в регіоні, внаслідок яких окремі регіони країни набувають специфічних особливостей, що призводять до появи або посилення процесів асиметричності.

Наприклад, до такого роду проблем екологічного характеру можна віднести масштабні стихійні лиха (повені, пожежі, землетруси тощо) та техногенні катастрофи (аварія на Чорнобильській АЕС, вибухи газу тощо). З іншого боку, проведення спільно з Польщею чемпіонату Європи з футболу у 2012 році дозволило отримати вагомні здобутки в контексті модернізації регіональних економік для приймаючих регіонів (Львівська, Донецька, Київська та Харківська області).

Отже, окреслені вище групи об'єктивних та суб'єктивних передумов виникнення та посилення асиметрій регіонального розвитку, дозволяють також виокремити вагомність їх впливу на соціальну, економічну та екологічну складові сталого розвитку регіону (табл. 1).

Висновки. Таким чином, асиметричність сталого розвитку регіонів України визначається об'єктивними та суб'єктивними передумовами, що пов'язані з траєкторією їх попереднього розвитку та різнонаправленістю механізмів дії соціальної, економічної та екологічної складових. Наведений перелік передумов формування та існування асиметрій регіонального розвитку

складно вважати вичерпним через величезне розмаїття і різномірний та взаємопов'язаний характер чинників впливу. Водночас, окреслені передумови дозволяють враховувати складність існуючих проблем регіональних асиметрій та актуальності їх вирішення для забезпечення сталого розвитку регіонів і України в цілому.

Список використаних джерел

1. Табалова О. Є. Концептуальні засади дослідження сталого розвитку / О. Є. Табалова // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія»: Збірник наукових праць ЛНТУ. — Випуск 8 (32). — Луцьк, 2011.

2. XXI век: мир между прошлым и будущим. Культура как системообразующий фактор международной и национальной безопасности / под науч. ред. О. П. Лановенко. — К.: СтилоС, 2004. — 572 с.

3. Керефов М. А. Воспроизводственные тенденции и стратегические императивы модернизации регионального экономического пространства (на материалах Северо-Кавказского федерального округа): автореф. дис. на соиск. уч. степ. доктора экон. Наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика)» / М. А. Керефов. — Шахты, 2011. — 45 с.

4. Пепа Т. В. Просторовий розвиток регіональних соціально-економічних систем в контексті державної регіональної політики [Електро-

ний ресурс] / Т. В. Пепа // Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/aprer/2008_4_2/61.pdf.

5. <http://ok-russia.narod.ru/stat/mono2/Gl1.htm>

6. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: аналіт. доп. / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук, М. О. Кушнір [та ін.]; за ред. С. О. Білої. — К.: НІСД, 2011. — 104 с.

7. Сторонянська І. З. Стратегічні цілі та пріоритети державного регулювання процесів економічної інтеграції регіонів України / І. З. Сторонянська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розділ II. Економічні й соціальні аспекти європейських інтеграційних процесів та інтеграції України в загальноєвропейські й регіональні структури. — 2009. — С. 201–207.

8. Транскордонне співробітництво: панорама взаємодії // Євросоюз у деталях. — 2010. — № 3. — С. 5–6.